

Dragomir Vojnić*

UDK 339.923 : 338.24 (497.5)

EKONOMIJA I POLITIKA TRANZICIJE U TEORIJI I PRAKSI - GDJE JE HRVATSKA?

Zemlje u tranziciji imale su nesreću da je tranzicija započeta u ozračju reforme društva blagostanja i dominacije ekonomskog neoliberalizma. Toj je jedan od glavnih razloga zbog kojeg se tranzicijska ostvarenja veoma razlikuju od onih koje su teoretičari (bolje reći vizionari) reforme i ekonomije i politike tranzicije očekivali. Umjesto postupnog razvitka društva blagostanja, u većini zemalja u tranziciji razvilo se društvo s bitno različitim karakteristikama. Te se karakteristike odnose na sve ono što se označuje zajedničkim nazivnikom "divlji kapitalizam i tržišni fundamentalizam". Izraziti je povećavanje ekonomske djelotvornosti, akumulativnosti i profitabilnosti u većini zemalja još nije ostvareno. Povećavanje političke demokratičnosti ostvareno je po kriteriju da je svaki politički pluralizam bolji od političkog monizma. Povećavanje ljudskih prava i sloboda najviše je zakazalo po osnovi socijalnih prava i socijalne pravde. Stanovništvo većine zemalja doživjelo je šok zbog drastičnog povećanja socijalnih razlika. U tome prednjače Rusija i Hrvatska. To pokazuju istraživanja Svjetske banke oko sredine devedesetih prošloga i na početku ovoga stoljeća. Većina stanovništva, posebno u Rusiji, preferira prošli ekonomski sustav. Model samoupravnog socijalizma bio je po ocjeni nekih znanstvenika (John Hardt i Josip Županov) u vrijeme Vlade Ante Markovića, najbliži uspjehu na osnovi opće pluralizacije. Eksplozija balkanskog nacionalizma to je spriječila. Najbolje tranzicijske rezultate postigle su one zemlje koje su se uspjele

* D. Vojnić, dr. sc., znanstveni savjetnik Ekonomskog instituta, Zagreb /u mirovini/. Ovaj je rad prezentiran na znanstvenom skupu "Pristup strategiji ekonomskog razvoja Hrvatske" koji je održan 27. 5. 2003. u organizaciji Znanstvenog vijeća za ekonomska istraživanja i hrvatsko gospodarstvo HAZU. Rad primljen u uredništvo: 9. 6. 2003.

otrvati nekritičnoj primjeni doktrine ekonomskog neoliberalizma. To su središnje europske zemlje koje postaju (osim Hrvatske) članovima Europske unije. Najbolje rezultate ostvarila je Slovenija koja razvija svojevrsno društvo blagostanja, a najslabije Hrvatska koja će morati voditi oštru borbu da granicu Europske unije pređe u godini 2007.

Povijesni uzroci nastanka tranzicije

- Zapadna Europa

Fenomen tranzicije pojavio se na svršetku osamdesetih i na početku devedesetih godina prošloga stoljeća. Njegovu su pojavu uvjetovali oni isti uzroci koji su utjecali na ukupna društvena kretanja u dvadesetome stoljeću.

Razmatrajući te uzroke eksplicite u svijetlu političke ekonomije, oni se mogu u jednom svodnom izrazu tretirati kao proturječja tržišta i demokracije. Implicitno u takvim razmatranjima, po prirodi stvari, postoje, ne samo političko-ekonomski, nego i neki drugi aspekti. To se posebno odnosi na sociološke, politološke, povijesne i druge aspekte.

Interakcija tržišta i demokracije i njihovih proturječja bila je u samoj žiži (središnjici) društvenih zbivanja naše novije civilizacije, posebno poslije Francuske revolucije i razvitka građanskog društva. Ta su se proturječja posebno zaoštrila na početku prošloga stoljeća. To se dogodilo pod snažnim utjecajem novih znanja i novih tehnologija na osnovi svega onoga što obično označujemo zajedničkim nazivnikom druga tehnološka revolucija. U tim su uvjetima i tržište i demokracija, kao stožerne institucije razvitka građanskog društva, sve otvorenije i izrazitije počeli ispoljavati poznata proturječja. Tržište kao središnja kategorija moderne (kapitalističke) političke ekonomije sve je snažnije manifestiralo obje strane svoje prirodne medalje. Jedna, ona bolja strana, odnosi se na činjenicu da slobodno djelovanje tržišta nagrađuje sposobne i uspješne, a kažnjava nesposobne i neuspješne. Druga, ona manje dobra strana, odnosi se na činjenicu da je posljedica slobodnog djelovanja tržišta to da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji. Slična su se proturječja ispoljavala i kod demokracije, koja u interakciji sa tržištem, omogućuje razvitak takvog građanskog društva koje osigurava ekonomsku efikasnost i gospodarsku djelotvornost, a isto tako i političku demokratičnost i ljudska prava i slobode, ali ne i socijalnu pravdu. U takvim su se uvjetima i sama po sebi sve više nametala pitanja o mogućnostima i dometima razvitka političke demokracije i ljudskih prava i sloboda bez ostvarivanja određene razine socijalne pravde.

U tijeku prve polovine prošloga stoljeća sva su se ta proturječja još više zaoštrila pojavom treće tehnološke revolucije i novih (moglo bi se reći revolucionarnih) znanja i tehnologija i na njima zasnovanim novim proizvodima. Nasuprot ogromnom povećavanju snage i proizvodnosti društvenoga rada, socijalne je pravde bilo sve manje. Jaz između bogatih i siromašnih širio se i na domaćem i na međunarodnom planu. Te su se pojave posebno izrazito manifestirale u najrazvijenijim dijelovima svijeta, pa su zato upravo iz tih dijelova, posebno iz Europe, uslijedila i najadekvatnija reagiranja. Ta su reagiranja inicirana i vođena onim političkim i društvenim snagama koje su upravo na tim proturječjima i nastale. To su razne radničke, socijal demokratske i socijalističke stranke i sindikalni pokreti. Pod njihovim se utjecajem, posebno u Zapadnoj Europi počeo razvijati takav društveni sistem koji pored kriterija tržišta i demokracije, uključuje i kriterije solidarnosti. Na tim se osnovama počelo razvijati društvo blagostanja koje je dominiralo zapadnoeuropskim prostorima velikim dijelom protekloga stoljeća. Na tim je osnovama ostvareno dugo razdoblje relativno stabilnih odnosa između rada i kapitala. Na tim se osnovama počela razvijati najprije Europska zajednica i poslije Europska unija. Ostvarivanje integracijskih procesa u Europi događalo se u vrijeme sve izraženijih globalizacijskih trendova u svjetskim razmjerima.

Ti su sve izraženiji integracijski procesi i globalizacijski trendovi nastajali pod utjecajem nove četvrte (informatičke) tehnološke revolucije. Revolucionarna dostignuća u novim informatičkim i telekomunikacijskim tehnologijama ostvarivala su takve mogućnosti prevladavanja vremena i prostora, pa je to postala osnovica paroli da je cijeli svijet postao samo jedno globalno selo. U svijetu znanosti ostvarena je na osnovi svih spomenutih događanja spoznaja da je u proteklom stoljeću kumulirano mnogo više fundamentalnih znanja i na njima zasnovanih tehnologija i proizvoda nego u ukupnoj povijesti koja je prethodila. Sve se to odrazilo i na postignute relativno stabilne odnose između rada i kapitala. Informatička je epoha nametnula je traženje nešto fleksibilnijim odnosima između rada i kapitala. To se posebno odrazilo u zahtjevu za fleksibilnije odnose na tržištu rada (kolektivni i granski ugovori), a samim je time djelovalo i na zahtjeve za novim radnim zakonodavstvom. Sve to nije moglo proći ni bez velikih društvenih tenzija ni bez reforme društva blagostanja koja je u tijeku. Sve što je rečeno o nastanku društva blagostanja i o početku njegove reforme odnosi se na Zapadnu Europu. Kretanja u ostatku Europe, međutim, bila su drugačija. Pri svemu je tome potrebno samo usput spomenuti da su potpuno drugačija društvena kretanja s bitno različitim uzročno posljedičnim vezama postojala u Njemačkoj i u Italiji u vrijeme nacizma i fašizma, ali to izlazi iz okvira ovih razmatranja.

No jedno se ipak može spomenuti - utvrđena je spoznaja o asimetričnosti tržišta i demokracije. Tržište može funkcionirati i bez demokracije. Demokracija se ne može ostvarivati bez tržišta.¹

¹ Nešto detaljnije razradu tih problema autor je dao u radu "Kontroverze tržišta u svijetlu društvenih događanja proteklog stoljeća", *Ekonomski pregled* br. 5-6, Zagreb, 2001. str. 487-515.

- Istočna Europa

Problem kontroverza tržišta i demokracije u Istočnoj Europi, posebno u carskoj Rusiji, pokušalo se riješiti na nešto drugačijim osnovama. Vodeće političke (socijal-demokratske) stranke i sindikalni pokreti nisu uvažili već spoznate prednosti tržišta i demokracije nego su spomenute kontroverze pokušali rješavati njihovim ukidanjem. Zbog toga je realni socijalizam od samog početka bio osuđen na kontinuiranu krizu koja je u krajnjoj instanci dovela do njegova nestanka s povijesne scene. To se dogodilo na svršetku osamdesetih i na početku devedesetih godina prošloga stoljeća kada je započelo razdoblje tranzicije.

Polazne konceptijske osnove tranzicije

Definiranje polaznih osnova tranzicije bilo je, stjecanjem povijesnih okolnosti, od samog početka prilično jednostrano. Ta je jednostranost uslijedila zbog toga što je realni socijalizam bio dominirajući, a samoupravni je socijalizam (koji je inače bio veoma cijenjen u znanstvenom i u političkom svijetu) odnosio samo na područje bivše Jugoslavije. Eksplozija balkanskog nacionalizma odbacila je i sama po sebi dragocjena iskustva samoupravnog socijalizma u drugi plan, da ne kažem u povijesni zaborav.

Ratna događanja i za međunarodnu zajednicu neprihvatljivo političko ozračje koje je zahvatilo veliki dio ovih prostora, dali su spomenutome zaboravu veliki doprinos. Zato je, i zbog povijesne istine i zbog traženja odgovora na pitanja znanstvene valorizacije samoupravnog socijalizma, potrebno isticati velike razlike koje su postojale na početku tranzicije između zemalja realnog socijalizma i zemalja samoupravnog socijalizma. Na ove je razlike posebno ukazao George Shultz na prvoj velikoj međunarodnoj Konferenciji o tranziciji i privatizaciji koju je organizirao Hoover Institution, Stanford University, USA na početku lipnja 1991.²

Rezimirajući rezultate višednevne diskusije i rangirajući dostignuća pojedinih zemalja u tranziciji, dao je jednu od najboljih prosudbi društvenih događanja na ovim prostorima.

Rekao je da nas oni, tj. zapadni svijet, nikada nisu ni povezivali s realnim socijalizmom i da ćemo, uz pretpostavku mirnog razdruživanja i dalje biti na čelu tranzicijske kolone kao što smo u tijeku mnogih godina bili na čelu reformske kolone. Te su prosudbe Georgea Shultza, nažalost, nisu ostvarile za Hrvatsku, ali su

² Svi materijali s navedene Konferencije (uključujući i zajednički prilog autora i Stjepana Zdunića) bili su umnoženi u Hoover Institution.

se ostvarile za Sloveniju. Tranzicija u Sloveniji ostvarivala se uz uvažavanje nekih iskustava i prednosti samoupravnog socijalizma. To se posebno odnosi na ostvarivanje privatizacije zasnovane na uvažavanju činjenice da su slovenski radnici i građani bili stvaraoci i kvazivlasnici kapitala koji se privatizira. Sve u svemu, pozitivna iskustva samoupravljanja nisu uzeta u obzir prilikom definiranja polaznih osnova tranzicije. To se dogodilo i usprkos činjenici da su hrvatski ekonomisti (posebno oni okupljeni oko Ekonomskog instituta, Zagreb) već na samom početku tranzicije priredili više radova u kojima su uvažavane prednosti i u sferi samoupravljanja i u sferi tržišta i u sferi društvenog vlasništva.³

Politički odnosi snaga i opće političko ozračje spriječili su korištenje tih prednosti. Cijena takvoga slijeda bila je golema. Umjesto da smo prva zemlja koja zajedno sa Slovenijom ulazi u Europsku uniju Hrvatska će tu priliku čekati još neizvjestan broj godina. A to znači, ne samo da nismo ostvarili prednosti da smo kao zemlja samoupravnog socijalizma mogli i morali na jednoj drugačijoj osnovi ostvarivati tranziciju, nego smo sebi dopustili luksuz da preko noći izgubimo sve prednosti ostvarene dugogodišnjim mukotrpnim reformama. Tome nije uzrok samo nametnuti rat, nego su uzrok i velike greške ekonomske i ukupne politike.⁴

Kada se govori o polaznoj konceptijskoj osnovi tranzicije zemalja realnog socijalizma općenito, i tranzicije zemalja samoupravnog socijalizma posebno, onda se javljaju i neke terminološka pitanja.

Termin ekonomija i politika tranzicije prvi se puta pojavio u radovima Bečkog instituta za komparativne međunarodne studije koji se od svoga postanka 1973. neprekidno bavio, prvo, pitanjima reforme a poslije problemima tranzicije. Taj je Institut u ostvarivanju velikih međunarodnih projekata o reformi i tranziciji kroz mnogo godina okupljao znanstvenike iz većine europskih zemalja i iz SAD. Jedan od glavnih projekata ostvarivan je pod naslovom "East-West European Economic Interaction". Tim je projektom koordinirao međunarodni odbor u kojem sam i osobno u tijeku mnogih godina sudjelovao. Na osnovi toga projekta održavane su (svake druge godine) brojne konferencije u raznim europskim zemljama i SAD. Na većini tih konferencija i osobno sam sudjelovao pripremljenim referatom. Svaka je konferencija rezultirala posebnom knjigom u izdanju izdavačke kuće Macmillan, London. Trinaesta konferencija u okviru spomenutog međunarodnog projekta održana je od 10. do 14. listopada u Tübingenu, dakle točno u vrijeme ujedinjenja Njemačke.

³ Posebno valja spomenuti dva rada od kojih se prvi odnosi na kompleks privatizacije, a drugi na kompleks koncepcije i strategije razvitka. Te je radove objavio Ekonomski institut, Zagreb, i to prvi u redakciji Stjepana Zdunića godine 1991., a drugi u redakciji Bože Marendića godine 1992.

⁴ Podrobnije informacije u zajedničkoj knjizi autora i Vladimira Veselice: "Misli i pogledi o razvoju Hrvatske", Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb, 1999.

To je prva konferencija koja je u organizaciji Bečkog instituta održana u vrijeme završetka razdoblja reforme i početka razdoblja tranzicije. U tom je kontekstu na toj konferenciji naprijed spomenuti međunarodni projekt dobio nov naslov: "European Economic Integration and Interaction". Konferencija je održana pod naslovom "Ekonomija i politika tranzicije".

Svi materijali s te konferencije, uključujući i prilog autora o pripremljenosti gospodarstva za tranziciju, objavljeni su u knjizi "Economics and Politics of Transition" ("Ekonomija i politika tranzicije") u izdanju Macmillan London 1992.⁵ Sljedeća, četrnaesta konferencija održana je u Marijanskim Laznima (Marienbad Republika Češka 1992.)⁶ Petnaesta je konferencija održana u Beču godine 1993.⁷ Posljednja velika međunarodna konferencija održana je na svršetku godine 1998. u vrijeme kada su se u ostvarivanju tranzicije daleko od svih drugih izdvojile središnje europske zemlje, osim Hrvatske.⁸ Ta je Konferencija bila pripremljena u povodu obilježavanja dvadesetpete obljetnice Bečkog instituta za međunarodne komparativne studije. Sudionici te konferencije, uključujući i autora ovoga priloga, ostvarili su najkompleksniji i najizdiferenciraniji uvid u ostvarenja i probleme pojedinih zemalja u tranziciji. Posebno je zamijećena pojava nekih sličnih problema i devijacija u Rusiji i u Hrvatskoj.⁹

U okviru ovih razmatranja valja spomenuti da su se u prethodnim terminološkim diskusijama na međunarodnom planu pojavila kolebanja između riječi transformation i transition, odnosno transformacija i tranzicija.

Upozorio sam da transformacijsko, tj. prijelazno razdoblje u političkoj ekonomiji socijalizma označuje prijelaz iz kapitalizma u socijalizam, a u ovom se slučaju radi o obrnutome procesu, tj. o prijelazu iz socijalizma u kapitalizam. S time su povezane i neke druge terminološke dileme na relaciji tranzicija - restauracija, zato što je pretpostavka za upotrebu prvoga termina kretanje naprijed, a značenje je drugoga termina vraćanje na staro. I premda je u konačnici to pitanje konvencije,

⁵ Christopher, T.Saunders (ed. et al.): Economics and Politics of Transition, Macmillan in association with the Vienna Institute for Comparative Economic Studies, London 1992.

⁶ Christopher T. Saunders (ed.et al.): The Rolle of Competition in Economic Transition, Macmillan in association with The Vienna Institute for Comparative Economic Studies, London, 1993.

⁷ Christopher T.Saunders (ed.et al.) i Eastern Europe in Crisis and the Way out, Macmillan in association with The Vienna Institute for Comparative Economic Studies, London 1995.

⁸ Friedrich Levčik: Twenty-five Years of The Vienna Institute for International Economic Studies, (WIIW), Beč 1998.

⁹ U kontekstu rangiranja zemalja u tranziciji po dostignućima i devijacijama na ovome su skupu posebno spomenute Rusija i Hrvatska kao dvije zemlje od kojih je jedna (Hrvatska) najbolje, a druga (Rusija) najslabije pripremljena za tranziciju, a koje imaju slične devijantne pojave izražene u organiziranom kriminalu i mafiokraciji. Ta je tema privlačila pozornost i na velikoj međunarodnoj konferenciji u Moskvi u jesen godine 2000., održane u povodu obilježavanja četrdesete obljetnice Instituta akademika Bogomolova.

ostaje činjenica da je u međunarodnim razmjerima opće pravo građanstva dobio termin tranzicija.

Za slijed naših razmatranja, međutim, najvažnija je spoznaja da su polazne koncepcijske osnove tranzicije definirane u smjeru vraćanja od socijalizma u kapitalizmu. Odmah se samo po sebi nameće pitanje koji kapitalizam, jer kapitalizam dvadesetoga stoljeća ima čitav niz različitih karakteristika u odnosu na kapitalizam devetnaestoga stoljeća.

Teoretičari reforme i potom teoretičari ekonomije i politike tranzicije, posebno oni okupljeni oko spomenutih velikih međunarodnih projekata Bečkog instituta za komparativne međunarodne studije, imali su u svojim općim vizijama takav sadržaj tranzicije koji vodi u smjeru ostvarivanja društva blagostanja. Takvoj orijentaciji teoretičara tranzicije pridonijela je i činjenica da je Bečki institut za komparativne međunarodne studije, kao u svijetu jedinstvena znanstvena institucija koja je osnovana s namjerom da se bavi problemima reforme i tranzicije, bio i ostao pod utjecajem austrijskih socijal-demokrata. No, valja ipak spomenuti da je takva orijentacija bila posebno izražena kod znanstvenika iz onih zemalja koje su bile najviše reformski orijentirane.

Kao dugogodišnji sudionik u ostvarivanju spomenutih projekata toga instituta (i kao autor i kao član Međunarodnog odbora koji je koordinirao rad na tim projektima i kao direktor Ekonomskog instituta, Zagreb) osobno sam u svome radu zastupao takvu orijentaciju koja bi morala otvarati znanstvene i teorijske osnove za ostvarivanje tranzicije u smjeru razvitka društva blagostanja. Takva se orijentacija može spoznati i iz svih prije spomenutih knjiga.

U svome referatu, koji sam bio pripremio za petnaestu, već spomenutu, konferenciju u Beču godine 1993. pod naslovom "The Croatian Economy in Transition" poseban sam naglasak stavio na razvitak "Države i ekonomije blagostanja". U tom sam kontekstu posebno istaknuo da strategija tranzicije općenito, a u Hrvatskoj, s obzirom na tradiciju samoupravljanja posebno, mora uvažavati ulogu pravne i socijalne države, vladavinu prava i socijalne pravde, a isto tako mora posebnu pažnju posvećivati samoupravljanju, samoupravi i zaštiti čovjekove okoline. Urednik knjige u kojoj je taj rad objavljen, Christopher T. Saunders, u okviru uvodnog dijela posebno navodi moja upozorenja o opasnosti neuvažavanja prednosti društvenog vlasništva pred državnim i moja upozorenja o pojavi takvih devijacija kao što su "neoboljševizam" i "latinsko-američki sindrom"¹⁰

Ta su upozorenja u toj ranoj fazi tranzicije uslijedila kao dominirajući stav teoretičara tranzicije okupljenih oko Ekonomskog instituta, Zagreb, koji su vizi-

¹⁰ Christopher T. Saunders (ed.et.al.): Eastern Europe in Crisis and the Way Out, Macmillan in association with The Vienna Institute for Comparative Economic Studies, London 1995. str. 12 i 490-510.

onarski sagledali one opasnosti koje sa sobom nosi nekritička primjena doktrine ekonomskog neoliberalizma, a koje su tek na svršetku devedesetih potvrđene u diskusijama na relaciji Washington - Post Washington Consensus.¹¹ Neuvažavanje tih upozorenja nanijelo je velike štete svim zemljama u tranziciji, posebno Hrvatskoj. Nažalost takva su upozorenja na početku tranzicije bila dosta rijetka. U svojoj preokupiranosti idejom da se tranzicija mora ostvarivati u smjeru razvitka društva blagostanja, teoretičari tranzicije, pa ni oni okupljeni oko Bečkog instituta, nisu obratili pažnju na jednu novu pojavu. Ta nova pojava, zapravo nov društveni fenomen, odnosi se na reformu društva blagostanja koja je uslijedila pod utjecajem četvrte tehnološke (informatičke) revolucije i koja je postavila zahtjeve za nove, fleksibilnije odnose između rada i kapitala. Ta se reforma posebno odnosi na promjene u radnom zakonodavstvu koje vode u smjeru fleksibilnijih odnosa na tržištu rada, a to znači i na odgovarajuće promjene u kolektivnim i granskim ugovorima. Reforma društva blagostanja dala je nove podstreke jačanju već ionako dominirajućeg ekonomskog neoliberalizma. Iz teorije i prakse poznato je da su takve reforme uvijek povezane s određenim društvenim tenzijama. Te su se tenzije javljale i u više i u manje razvijenim zemljama. Njihovi su učinci, međutim, bili različiti. Posebno negativni učinci javili su se u zemljama u tranziciji, ali isto tako, ovisno o pripremljenosti pojedinih zemalja za tranziciju, veoma različito.

U svakom slučaju reforma društva blagostanja poremetila je relativno stabilne odnose između rada i kapitala, a koji su europskim prostorima dominirali velikim dijelom protekloga stoljeća.

Ta je reforma još uvijek u tijeku i još se ne može govoriti o novim stabilnim odnosima rada i kapitala na višoj razini. Reforma društva blagostanja povezana je i s poznatim integracijskim procesima i sa globalizacijskim trendovima. Postepeno se stvara i novo političko ozračje, koje se, posebno u europskim okvirima, može izraziti kao mješavina svjetonazora koji karakteriziraju socijal-demokrate i onih koji karakteriziraju liberalne.

Reforma društva blagostanja, koliko god bila izraz potrebe suvremene razine znanja i primijenjenih tehnologija, otvara prostore za dalje zaoštavanje, a ne za rješavanje kontroverza tržišta i demokracije. Sekularni se proces da bogati postaju još bogatiji, a siromašni sve siromašniji, nastavlja. Odgovarajući dio tereta pada i na zemlje u tranziciji.

Polazeći od proturječja tržišta i demokracije, teoretičari ekonomije i politike tranzicije valorizirali su fenomen tranzicije i u svijetlu nekih poznatih osnova političke ekonomije. To se posebno odnosi na činjenicu da je povijest političke

¹¹ Joseph Stiglitz: Beyond the Washington Consensus, Transition, Vol.9, June 1998. World Bank, Washington D.C; Grzegorz Kolodko: Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant..., Transition Vol.9. No. 3, June 1998, World Bank, Washington D.C.

ekonomije zapravo povijest vlasništva. Državno vlasništvo nije uspjelo izdržati konkurenciju privatnoga vlasništva i moralo je, kao u zemljama realnog socijalizma dominirajući oblik vlasništva, sići s povijesne scene. Posebno je pitanje - može li se ista prosudba dati i kada se valoriziraju događanja u zemljama s dominirajućim društvenim vlasništvom koje je također sišlo s povijesne scene? Zanimljivo je zapaziti da u povijesti političke ekonomije tako masovno vraćanje "viših" na "niže" oblike vlasništva nije poznato. Nametnulo se pitanje je li to kraj političke ekonomije. Razmatrajući to pitanje, neki su znanstvenici filozofskog usmjerenja postavili to pitanje u svijetlu "preuranjenosti revolucije".¹²

Bilo kako bilo, to pitanje zahtijeva dalje multidisciplinarno istraživanje. To se posebno odnosi na kompleks društvenog vlasništva i na samoupravni socijalizam. Valja spomenuti da zagovornici termina "restauracija" imaju u vidu upravo taj kompleks problema.

No, na svršetku osamdesetih i na početku devedesetih godina nastupila je opća kriza realnog socijalizma i došlo je do kraha boljševičke opcije.

Nerijetko se zaboravlja da su te društvene promjene nastale i pod ne malim utjecajem teoretičara i praktičara reforme i tranzicije. Oni su dali ne mali doprinos i rušenju berlinskoga zida. Za vrijeme pripreme za spomenute društvene promjene teoretičari tranzicije morali su se najvećim dijelom opredijeliti za sasvim pragmatičke koncepcijske osnove ostvarivanja tranzicije.

Traženje rješenja proturječja tržišta i demokracije njihovim negiranjem dovelo je do uspostave realnog socijalizma, koji je od prvoga dana bio u krizi.

Traženje izlaza iz opće krize realnog socijalizma i kraha boljševičke opcije samo je po sebi nametnulo potrebu ponovnog uspostavljanja veza između nekih važnih povijesnih trendova koji karakteriziraju našu noviju civilizaciju. To se posebno odnosi na tri pluralizma, i to (1) Pluralizam vlasništva, (2) Pluralizam tržišta i (3) Pluralizam političkog ustrojstva. U tim se okvirima posebno isticala činjenica da u novijoj povijesti naše civilizacije nije bilo društva koje je udovoljavalo i kriterijima ekonomske efikasnosti i kriterijima političke demokratičnosti (uključivši i zaštitu ljudskih prava i sloboda), a koje se nije zasnovalo na spomenuta tri pluralizma. Osim ta tri pluralizma, teoretičari tranzicije, opredjeljujući se za razvitak društva blagostanja, posebno su isticali i funkciju pravne i socijalne države i ostvarivanje načela socijalne pravde. Posebno je isticala i važnost razvitka civilnog društva i djelovanja velikog broja nevladinih udruga, kao posebnoga izraza razvitka suvremene demokracije. Na samom početku tranzicije bilo je i prijedloga da se tranzicija ostvaruje pod nazivom razvitak modela tržišne demokracije. U tom se kontekstu željela naglasiti i važnost decentraliziranog odlučivanja, a isto tako i

¹² Predrag Vranicki: Prijevremenost revolucija, u knjizi Zvonimir Baletić (ed.et al.): Socijalizam u reformi, Ekonomski institut, Zagreb, Informator. Zagreb. 1990. str. 12-18.

samoupravljanja i samouprave. Jedan od inicijatora razvijanja modela industrijske demokracije bio je profesor George Macesich sa Državnog sveučilišta Floride.¹³ U novije je vrijeme HAZU pod naslovom "Tržišna demokracija u Hrvatskoj stanje i perspektive" organizirao veliki međunarodni znanstveni skup u Varaždinu (06. i 07. listopada 2000.). Jedan od najistaknutijih inicijatora, organizatora i kreatora toga skupa bio je Stjepan Bratko koji je u okviru svojih znanstvenih interesa imao poseban interes za proturječja tržišta.¹⁴

Sve u svemu, teoretičari tranzicije pretpostavljali su da će se tranzicija, imajući u vidu naprijed spomenuto, kretati u smjeru razvitka društva blagostanja. U nizu radova koje sam o toj temi napisao posebno spominjem rad pod naslovom "Economics and Politics of Transition. The Road to the Welfare State and Economy", koji je nedavno (na svršetku 2002.) objavljen u knjizi u SAD.¹⁵

Kada danas u povijesnoj retrospektivi dužoj od jednoga desetljeća razmatramo društvena kretanja u zemljama u tranziciji onda vidimo da su ona ostvarivana na sasvim drugim i, u svakom slučaju, na veoma različitim osnovama. Velike se razlike posebno zapažaju u ostvarivanjima Rusije i drugih s njom prije povezanih zemalja i ostalih europskih zemalja među kojima su najveći tranzicijski domet ostvarile središnje europske zemlje. No, kada se govori o razvitku društva blagostanja, onda se može govoriti samo o Sloveniji, a sve druge središnje europske zemlje daleko zaostaju. Što se zapravo dogodilo i što je to što su neki teoretičari i zagovornici društva blagostanja, previdjeli?

I premda je to veoma kompleksno pitanje, može se u nešto pojednostavnjenoj formi prosuditi da teoretičari reforme i tranzicije (posebno oni iz zemalja u tranziciji) nisu na odgovarajući način vrednovali uzročno-posljedične veze reforme društva blagostanja i s time povezanu dominaciju doktrine ekonomskog neoliberalizma.

Reforma društva blagostanja i njezini utjecaji na ostvarivanje tranzicije

Općenito se bez pretjerivanja može reći da je reforma društva blagostanja bila velika nesreća za zemlje u tranziciji. Narušavanje dugogodišnjih relativno

¹³ George Macesich: Reform and market democracy, PRAEGER, New York, 1991.

¹⁴ Stjepan Bratko (ed.et al.): Tržišna demokracija u Hrvatskoj, stanje i perspektive. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog simpozija "Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti" Zagreb, Varaždin 2000.

¹⁵ Allan Young, Ivan Teodorović, Peter Koveos (ed.et al.): Economies in Transition, Conceptions, Status and Prospects, World Scientific, London 2002. (pp. 63-71.)

stabilnih odnosa između rada i kapitala koji su bili uspostavljeni u vrijeme treće tehnološke revolucije, a koji su poremećeni pod utjecajem četvrte tehnološke informatičke revolucije, značilo je gubitak nekih čvrstih referalnih točaka na koje su mogle računati zemlje u tranziciji. U zemljama Zapadne Europe, posebno u članicama Europske unije, pod utjecajem reforme društva blagostanja sve je više nestajao društveni sustav koji se zasnivao na uravnoteženoj kombinaciji kriterija tržišta i kriterija solidarnosti. Nov reformirani sustav u nastajanju predstavljao je sve više kombinaciju onih kriterija i načela koja u svojom političkom svjetonazoru uvažavaju socijal demokrati i onih koje uvažavaju liberali.

Tu je situaciju još više komplicirala činjenica da već dugi niz godina u razvijenoj svijetu dominira doktrina ekonomskog neoliberalizma. Ta je doktrina dominirala i u svim najvažnijim međunarodnim institucijama koje su imale utjecaj na ostvarivanje ekonomije i politike tranzicije. Već je na samom početku tranzicije dolazilo do sukobljavanja stavova ekonomista iz međunarodnog okruženja i onih iz zemalja u tranziciji. Prvi su imali više znanja o funkcioniranju tržišne ekonomije. Drugi su imali više znanja o institucionalnim ograničenjima zemalja u tranziciji. Na više međunarodnih konferencija bio sam u situaciji da svojim kolegama iz zapadnih zemalja, u vezi s ograničenjima i opasnostima koje nekritička primjena ekonomskog neoliberalizma u sebi krije, spominjem poznati vic o tome zašto zvono ne zvoni, a u njemu odgovor na to pitanje glasi: postoji sto dvadeset jedan razlog, a prvi je da nema zvona. Govoreći o ograničenju neoliberalističkog pristupa tržištu u zemljama u tranziciji, govorio sam također i da postoji sto dvadeset jedan razlog, a prvi je da nema tržišta. U vezi s takvim diskusijama posebno spominjem konferenciju u organizaciji Svjetske banke kod Beča (Laxenburg, u ožujku 1990.), zatim spominjem konferenciju u organizaciji Centra za tranzicijske studije (u Londonu u veljači 1992.),¹⁶ a isto tako i međunarodnu konferenciju koja je bila organizirana pod naslovom "The 13th Arne Ryde Symposium" (Rungsted Kyst, Danska 11 i 12. lipnja 1992.).¹⁷ Na te sam aspekte problema posebno ukazao na sesiji i o tranziciji XI. svjetskog kongresa ekonomista koji je održan od 21. do 24. prosinca 1995. u Tunisu. Osnovica mojih diskusija na spomenutim i nespomenutim prigodama predstavljali su već spomenuti radovi o temi koncepcije i strategije tranzicije i privatizacije, koji su bili priređeni kao kolektivne studije u Ekonomskom institutu, Zagreb. U tim je studijskim razradama dana kompletna infrastrukturna osnovica za ostvarivanje ekonomije i politike tranzicije uz izbjegavanje svih ograničenja i

¹⁶ Žarko Puhovski, Ivan Prpić, Dragomir Vojnić (ed.et.al.) *Politics and Economics of Transition*, Centre for the Study of the Transformation of Central and Eastern Europe, Informator, Zagreb, 1993.

¹⁷ Autorov prilog sa ovog simpozija pod naslovom *Some Issues on Macro - Economic Stabilisation Policy in the Economies in Transition*, objavljen je u knjizi Laszlo Somogyi (ed.et al.) *The Political Economy of the Transition Process in Eastern Europe*, Edward Elgar, Vermont, USA, 1993. str. 146-170.

opasnosti koje u sebi sadrži nekritična primjena ekonomskog neoliberalizma. Nažalost, ta upozorenja, stjecajem političkih okolnosti, nisu pomogla ni Hrvatskoj, niti drugim zemljama u tranziciji.

U kontekstu tih razmatranja, međutim, najvažnije je konstatirati da je reforma društva blagostanja uvelike otežala tranziciju, odnosno nanijela je velike štete zemljama u tranziciji. To se zapravo indirektno odnosi na samu reformu društva blagostanja, a direktno na dominaciju doktrine ekonomskog neoliberalizma i na njegovu nekritičnu primjenu na zemlje u tranziciji.

Sva su se ta događanja, međutim, veoma različito manifestirala u različitim zemljama u tranziciji.

Ostvarenja pojedinih zemalja u tranziciji

Ekonomске su doktrine veoma snažno utjecale na globalna događanja u našoj novijoj povijesti. Kada to kažem onda posebno mislim na Europu i SAD. U savladavanju velike svjetske krize tridesetih godina odlučnu je ulogu imala kenzijska ekonomska doktrina. Utjecaji te doktrine bili su dominantni u tijeku mnogih godina protekloga stoljeća.

Na osnovama te doktrine djelovale su na svome početku i tako moćne međunarodne organizacije kao što je Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka, a u sedamdesetima (u vrijeme prve i druge energetske krize) i još više u osamdesetima (u vrijeme sve snažnijeg djelovanja informatičke revolucije) utjecaj kenzijske doktrine sve više slabi. Taj utjecaj zamjenjuje doktrina ekonomskog neoliberalizma i s njime povezana teorija monetarizma. Nešto pojednostavnjeno rečeno - ti se utjecaji svode na sve manju ulogu države (i aktivne ekonomske politike) i sve veću ulogu slobodnog djelovanja tržišta.

Ako je takva ekonomska doktrina mogla imati povoljne učinke na najrazvijenije zemlje tržišnoga gospodarstva, to nikako ne znači da su se na istim osnovama mogli ostvarivati odgovarajući učinci u manje razvijenim zemljama. To se posebno odnosi na zemlje u tranziciji.

Nažalost, tu činjenicu nisu uvažili oni međunarodni čimbenici koji su ostvarivali najveći utjecaj na zemlje u tranziciji. To se posebno odnosi na MMF i Svjetsku banku. I pored toga što su na te probleme ukazivali i neki vodeći ekonomisti Svjetske banke i MMF, takvi su stavovi i savjeti koji su dolazili iz međunarodnih centara moći nanijeli velike štete zemljama u tranziciji. Već spomenute diskusije koje su u vezi s ovim problemima uslijedile na relaciji Washington-Post Washington Consensus davale su veliku moralnu i znanstvenu podršku ekonomistima iz zemalja u tran-

ziciji, ali s marginalnim praktičnim učincima. Ekonomisti i ekonomska znanost u zemljama u tranziciji morali su voditi tešku i u pravilu neravnopravnu borbu sa sve snažnijim utjecajima filozofije divljeg kapitalizma i tržišnog fundamentalizma.

Zato je prema istraživanjima Svjetske banke oko sredine devedesetih većina stanovništva zemalja u tranziciji bila razočarana onim što se u tim zemljama događa. To se posebno odnosi na Rusiju i na zemlje koje su povijesno bile s njom povezane. Budući da su razne zemlje bile u razdoblju reforme veoma različito pripremljene za tranziciju, bilo bi logično da se i u primijenjenim metodama ostvarivanja tranzicije postupaju veoma različito. To se posebno odnosi na dilemu o primjeni šok terapije ili postupne terapije.

Savjeti koji su dolazili iz MMF i Svjetske banke nisu te razlike uvažavali. Filozofija nekritične primjene doktrine ekonomskog neoliberalizma davala je prednost šok terapiji. Osobno sam imao prilike sudjelovati u dramatičnim upozorenjima ruskih ekonomista na velikom savjetovanju o problemima ostvarivanja tranzicije koje je bilo organizirano u Institutu akademika Bogomolova u Moskvi u lipnju 1990. Glavni savjetnici Gorbačova akademici Bogomolov i Aganbegijan na dramatičan su način upozoravali da bi im brza nepripremljena tranzicija mogla donijeti kaos i mafiokraciju, a to se upravo i dogodilo.

Na ove me je podrobnosti posebno podsjetio Jegor Gajdar (jedan od sudionika spomenutog skupa) za vrijeme X. svjetskog kongresa ekonomista u Moskvi (kolovoza 1992.) Pozvao me je na razgovor i, tada već kao predsjednik Vlade Ruske Federacije, rekao da je napravljena velika šteta što tranzicija nije započela na onoj osnovi kakvu smo na spomenutom skupu zagovarali. Prema tome, vladavina divljeg kapitalizma i tržišnog fundamentalizma s posljedicama silne koncentracije bogatstva u rukama manjine i osiromašenja većine nije uslijedila po savjetu vodećih ruskih ekonomista, nego po savjetu koji su dolazili iz poznatih međunarodnih centara moći.

Ostaje ipak otvoreno pitanje zašto je Gorbačov, koji je nesumnjivo bio reformski i pluralistički orijentiran, imao toliko averzija prema tržištu. Nasuprot tome, Hruščov je bio veoma sklon tržišnim reformama. Stjecajem okolnosti i osobno sam sudjelovao u velikim reformskim priprema za vrijeme svog studijskog boravka u Ekonomskom institutu Akademije znanosti SSSR u Moskvi u listopadu 1962. S time u vezi zanimljivo je zapaziti da su i Hruščov i Gorbačov pali na tržištu, ali sa sasvim različitim uzročno-posljedičnim vezama. Hruščov je pao zato što je izgubio podršku za svoju tržišnu orijentaciju. Gorbačov je pao, jer nije na vrijeme shvatio potrebu tržišnih reformi. Te su teze bile predmet diskusije u uskoj međunarodnoj grupi ekonomista veterana reforme koje je spomenuti savjetnik Gorbačova akademik Bogomolov okupio na večeri u svojoj kući u Moskvi, listopada 2000.

U isto se vrijeme u Institutu Bogomolova održavala velika međunarodna konferencija o tranziciji u uvjetima integracijskih procesa i globalizacijskih tren-

dova. Na tome sam skupu u dogovoru s organizatorom iznio svoje viđenje nekih devijantnih pojava mafiokratskog karaktera u Rusiji i Hrvatskoj. Rusija je velika zemlja veoma slabo pripremljena za tranziciju. Primjena šok terapije za ostvarivanje tranzicije bez postupnosti i pripreme stvorila je kaos. Osim vojske nije postojana nijedna druga (jer je KPSS bila raspuštena) infrastrukturna osnova na kojoj bi se organizirali privreda i društvo. U takvim se uvjetima (nešto simplificirano rečeno) vlast izgrađivala na krilima mafiokracije od dna do vrha.¹⁸

U Hrvatskoj su slične devijacije uslijedile na sasvim drugim uzročno posljedičnim vezama). Hrvatska je mala zemlja, uz Sloveniju, najbolje pripremljena za tranziciju, ali, nametnuti rat i za međunarodnu zajednicu neprihvatljivo političko ozračje koje je Hrvatsku dovelo do međunarodne izolacije i svojevrstnih sankcija, uz pogrešnu ukupnu politiku (posebno u odnosu na B i H) i pogrešnu ekonomsku politiku (posebno tajkunsku privatizaciju) dovele su do razvitka mafiokratskih pojava na krilima vlasti od vrha do dna. Takva su kretanja u Rusiji prekinuta, ili barem ublažena dolaskom na vlast predsjednika Putina, a u Hrvatskoj demokratskim promjenama koje su uslijedile na početku godine 2000.

Sličnosti su između Hrvatske i Rusije, kao dvije zemlje koje su najbolje i najslabije pripremljene za tranziciju, i u tome što su obje zemlje veoma lako i bez otpora prihvatile nekritičnu primjenu ekonomskog neoliberalizma.

Utjecaji su dolazili iz istih izvora, ali je Hrvatska bila neusporedivo bolje pripremljena za obranu, što nažalost nije iskoristila. Isti utjecaji (kod šok terapije i nekritične primjene ekonomskog neoliberalizma) djelovali su i na sve druge zemlje u tranziciji. Manju štetu od tih utjecaja pretrpjele su one zemlje koje su u tijeku reforme, s obzirom na tržišnu tradiciju, bile bolje pripremljene za tranziciju. To se posebno odnosi na središnje europske zemlje. Ipak postoje razlike. Najbolje su se othrvale Slovenija, Poljska i Mađarska. Nešto manje uspješno Češka i Slovačka, a potpuno neuspješno Hrvatska. Valja reći da su u svemu tome veliku ulogu imali i politički čimbenici, odnosno svoju je ulogu odigralo političko ozračje stvoreno pod utjecajem stranaka na vlasti.

Ostale europske zemlje koje su nastale izvan prostora bivše Jugoslavije s različitim su uspjehom prevladavale opasnosti nekritične primjene šok terapije i ekonomskog neoliberalizma. One koje su bile nešto uspješnije postale su, zajedno sa spomenutim središnjim europskim zemljama, kandidati za prijem u Europsku uniju. Hrvatska se, nesretnim stjecajem okolnosti (ne samo zbog nametnutoga rata,

¹⁸ Podrobnije u autorovom radu "Globalization and Integration of Central European Countries in Transition with a Special Reference to Croatia", u knjizi: Oleg Bogomolov (ed. et al.): *Post Socialist Countries in the Globalizing World*, Russian Academy of Sciences, Institute for International Economic and Political Studies, Moskva 2001. (pp.290-309.)

nego i zbog grešaka ukupne politike) našla u neugodnoj situaciji da će granica Europske unije uskoro biti u predgrađu Zagreba, a ona će za prilaz te granice još čekati neizvjestan broj godina. No, bez obzira na gorku činjenicu da je Hrvatska uz malo više sreće (bolje je reći pameti) mogla tu granicu preći zajedno sa Slovenijom, ekonomska i ukupna politika moraju se usmjeriti na to da tu granicu pređe što prije.

Sve što je bilo rečeno o ostvarenjima zemalja u tranziciji može se u jednom svodnom komparativnom izrazu sagledati iz podataka o kretanju bruto domaćeg proizvoda koje su priredili suradnici spomenutog Bečkog instituta za komparativne međunarodne studije. (Tablica 1.)

Ti podaci veoma dobro potvrđuju sve naprijed iznesene ocjene. Europske su zemlje bile bolje pripremljene za tranziciju i to pokazuju rezultati njihovog gospodarskog razvitka. To se posebno odnosi na središnje europske zemlje, osim Hrvatske. Te su zemlje zamjetno nadmašile predtranzicijsku razinu bruto domaćeg proizvoda, a u tome se posebno ističu Poljska i Slovenija.

Uspjeh tih zemalja valja pripisati suprostavljanju nekritičnoj primjeni ekonomskog neoliberalizma, a isto tako i političkom ozračju koje je bilo prihvatljivo za međunarodno političko okruženje. Navedeni podaci pokazuju i izrazito zaostajanje Rusije i drugih zemalja koje su povijesno s njome bile povezane. Rusiji će biti potreban još čitav niz godina za postizanje već jednom dostignute razine razvitka. Ukrajina sa predtranzicijskim bruto domaćim proizvodom manjim od 50% u mnogo je težoj situaciji. Nešto su bolja ostvarenja u Belorusiji, a najbolja su u Uzbekistanu. Podaci navedene tablice daju komparativni uvid u svodnom izrazu samo gospodarskih dostignuća zemalja u tranziciji. No, zadaće ekonomije i politike tranzicije bile su koncipirane mnogo šire. One se, osim djelotvornog gospodarskog razvitka, odnose i na socijalne i na druge različite aspekte društva blagostanja i na razvitak političke demokracije (na osnovi razvitka građanskog i civilnog društva) i na takav razvitak pravne i socijalne država koja osigurava vladavinu prava i sve što se obično označuje zajedničkim nazivnikom "ljudska prava i slobode". Polazeći od pretpostavke da je svaki politički pluralizam bolji od političkog monizma, sve su zemlje u tranziciji učinile u tom općem shvaćaju demokracije jedan korak naprijed.

Tablica 1.

BRUTO DOMAĆI PROIZVOD
stvarne promjene u % prema prethodnoj godini

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002 ¹⁾	2003.	2004.	Index 1990=100 2002.	Index 1995=100 2002.
									predviđanje			
Češka Republika	5.9	4.3	-0.8	-1.0	0.5	3.3	3.3	2.6	2.8	3.3	107.2	112.6
Mađarska	1.5	1.3	4.6	4.9	4.2	5.2	3.7	3.3	3.8	4	115.6	130.4
Poljska	7.0	6.0	6.8	4.8	4.1	4.0	1.0	1.3	2	3	146.4	131.4
Slovačka Republika	6.5	5.8	5.6	4.0	1.3	2.2	3.3	4.2	3.5	4.5	111.6	129.5
Slovenija	4.1	3.5	4.6	3.8	5.2	4.6	3.0	3	3.3	4	127.4	131.1
CEEC-5 ²⁾	5.7	4.7	4.7	3.5	3.2	3.9	2.2	2.2	2.7	3.4	128.3	127.2
Bugarska	2.9	-9.4	-5.6	4.0	2.3	5.4	4.0	4.3	4.5	5	87.9	104.0
Rumunjska	7.1	3.9	-6.1	-4.8	-1.2	1.8	5.3	4.5	4	4	92.3	102.8
CEEC-7 ²⁾	5.8	3.8	2.5	2.4	2.5	3.7	2.7	2.7	3.0	3.6	119.6	122.2
Hrvatska	6.8	5.9	6.8	2.5	-0.9	2.9	3.8	4.5	4	4.5	92.9	128.2
Makedonija	-1.1	1.2	1.4	3.4	4.3	4.5	-4.6	0	2	3	87.0	110.4
Srbija i Crna Gora ³⁾	6.1	5.9	7.4	2.5	-17.7	6.4	5.1	3	4	4	53.0	110.4
Rusija	-4.1	-3.4	0.9	-4.9	5.4	9.0	5.0	4.3	4	4	72.4	116.6
Ukrajina	-12.2	-10.0	-3.0	-1.9	-0.2	5.9	9.1	4	4	4	49.1	102.7
Estonija	4.3	3.9	9.8	4.6	-0.6	7.1	5.0	5.3	5.5	5.5	97.4	140.5
Latvija	-0.8	3.3	8.6	3.9	1.1	6.8	7.6	5.3	6	6	70.7	142.6
Litva	3.3	4.7	7.3	5.1	-3.9	3.8	5.9	5.8	5.5	5.7	76.5	131.9
Armenija	6.9	5.9	3.3	7.3	3.3	6	9.6	12.5	-	-	83.7	158.5
Azerbejdžan	-11.8	1.3	5.8	10	7.4	11.1	9.9	10.4	-	-	71.4	170.7
Bjelorusija	-10.4	2.8	11.4	8.4	3.4	5.8	4.1	4.3	-	-	95.3	147.5
Gruzija	2.6	11.2	10.7	2.9	3	2	4.5	4.1	-	-	40.9	144.6
Kazahstan	-8.2	0.5	1.7	-1.9	2.7	9.8	13.2	9.4	-	-	86.0	140.0
Kirgistan	-5.4	7.1	9.9	2.1	3.7	5.4	5.3	-1.7	-	-	68.9	136.0
Moldavija	-1.9	-5.9	1.6	-6.5	-3.4	2.1	6.1	5.9	-	-	38.9	99.1
Tadžikistan	-12.4	-16.7	1.7	5.3	3.7	8.3	10.2	8.5	-	-	69.1 ⁴⁾	119.8
Turkmenistan	-7.7	0.1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Uzbekistan	-0.9	1.7	5.2	4.4	4.4	4.0	4.5	3	-	-	106.0	130.5
CIS	-5.3	-3.2	1.0	-3.6	4.6	8.3	6.0	4.5	-	-	70.2	118.3

Napomene: 1) Preliminarno. -2) WIIW procjena. -3) Društveni proizvod. -4) 1992.=100

Izvor: WIIW baze podataka, uključujući nacionalne statistike, predviđanje: WIIW.

Leon Podkaminer et al. Transition Countries Resist Global Slowdown: Productivity Effects of Appreciation, Research Reports No. 293, February 2003, str. 2.

No, ako razvitak suvremene demokracije povežemo i s vladavinom prava i socijalnom pravdom, onda se rezultati, posebno u nekim zemljama, javljaju u nešto manje povoljnom svjetlu. U većini zemalja u tranziciji privatizacija je bila praćena i pojavama organiziranog kriminala i mafiokracije i, manje ili više, drastičnim socijalnim raslojavanjem. To je rezultiralo povećanjem socijalne nesigurnosti za veliku većinu građana. Ostvarivanje privatizacije polariziralo je nekritičnom primjenom ekonomskog neoliberalizma socijalnu scenu većine zemalja u tranziciji. Na jednoj se strani pojavila manjina novopečenih bogataša, a na drugoj većina osiromašenog stanovništva. Nije ni potrebno posebno naglašavati da ovakvo kumuliranje tranzicijskog bogatstva nema nikakve veze s poduzetničkim kvalitetama i sposobnostima. Bolje reći, te su kvalitete i sposobnosti imale u pravilu negativan predznak i označivale su novonastale kriterije političke podobnosti i mafiokratske povezanosti s novim centrima moći. Tako se, na osnovi nekritične primjene doktrine ekonomskog neoliberalizma i tržišnog fundamentalizma, u većini tranzicijskih zemalja počeo ostvarivati svojevrsan oblik prvobitne akumulacije koji nije imao ničeg zajedničkog s bilo kakvim aspektom društva blagostanja, ali je imao mnogo zajedničkoga s divljim kapitalizmom.

Kontroverza djelovanja slobodnog tržišta u smjeru da bogati postaju još bogatiji u tranzicijskim je zemljama dovedena do apsurdna. Zato nisu nikoga iznenadila istraživanja Svjetske banke (u sredini devedesetih) prema kojima je većina stanovništva zemalja u tranziciji, posebno Rusije i s njome povezanih zemalja, preferirala prošli pod novim ekonomskim poretom.¹⁹

Na prije spomenutoj konferenciji o tranziciji, koja je bila organizirana u Bečkom institutu u listopadu 1988. i koja je imala značajke svojevrsnog svjetskog kongresa, u kontekstu izrazitih devijacija bile su posebno spomenute Rusija i Hrvatska. Sve navedene devijantne pojave posebno se odnose na početak tranzicije. One su u različitim zemljama ostavile različito duboke tragove i utjecale su na ukupan društveno-ekonomski i politički razvitak. Sve je ovisilo o tome koliko su novonastajuće političke snage imale moći i utjecaja na otklanjanje devijantnih pojava u središnjim funkcijama pravne države. To se posebno odnosi na policiju i na sudstvo. Na takvim su se početnim osnovama u većini zemalja u tranziciji, s manjim ili većim uspjehom, počele razvijati privatno-poduzetničke inicijative koje su, ovisno i o odgovarajućoj ulozi države i o ukupnom makroekonomskom i makropolitikom ambijentu, ostvarivale sve veći utjecaj na povećanje proizvodnje, izvoza i zaposlenosti. Prema tome se negativno ozračje tajkunske privatizacije ne može mehanički i automatski pripisivati masi, manje ili više sposobnih i poštenih, manjih i većih poduzetnika koji su davali ton i pečat novom i kvalitetnijem razvitku za vrijeme ostvarivanja tranzicije.

¹⁹ World Development Report 1996, str. 12.

Sve u svemu teoretičari tranzicije su, posebno kada je riječ o društvu blagostanja, očekivali jedno, a u konkretnoj se praksi tranzicije ostvarilo nešto sasvim drugo. Umjesto očekivanoga, kakvog takvog, društva blagostanja, u mnogim su zemljama u tranziciji, zbog nekritične primjene ekonomskog neoliberalizma, zavladao tržišni fundamentalizam i divlji kapitalizam.

Budući su ti procesi predstavljali dalja zaoštavanje kontraverzi tržišta i demokracije (i to na europskim prostorima, gdje su se osjetno snizile granice siromaštva), tim su pitanjima počeli poklanjati sve veću pozornost i neki veoma istaknuti znanstvenici našega vremena. Među njima se posebno ističe nobelovac iz godine 2001. Joseph Stiglitz.²⁰ Kreativni analitički doprinos na osnovi razrade i prikaza ideja i knjiga Josepha Stiglitzia dao je svojim radom, objavljenim u časopisu Hrvatskoga društva ekonomista *Ekonomski pregled*, Milan Mesarić.²¹

Na svršetku ovih razmatranja valja ipak reći da nijedna zemlja u tranziciji, osim donekle Slovenije, nije u razdoblju ostvarivanja ekonomije i politike tranzicije razvila društvo blagostanja. Prema ostvarenim karakteristikama općeg makroekonomskog i makropolitikog okruženja najbliže su Sloveniji Poljska i Mađarska, a slijede ih Češka republika i Slovačka. Hrvatska je, nažalost, daleko zaostala Ubrzana priprema i prijem u Europsku uniju u godinama koje dolaze najveća su realna nada da će se u sagledivoj budućnosti to zaostajanje barem donekle, nadoknaditi. I bez obzira na brojne zapreke koje na tome putu valja prevladati, neću ni ovom prilikom propustiti svoju uobičajenu poštapalicu da se, uostalom, valja nadati dobrome.

Samoupravljanje i samoupravni socijalizam u svjetlu povijesne retrospektive

Model samoupravljanja i samoupravnog socijalizma (kakav je postojao u bivšoj državi) plijenio je veliku pozornost i znanstvenika i političara širom svijeta. Sjećam se izlaganja (o temi samoupravljanja) jednog od istaknutih vođa britanskih laburista Bevana koje je održao još davne godine 1957. u međunarodnom studentskom klubu British Councila u Londonu. Na to sam predavanje bio posebno pozvan (zajedno s još dvoje mladih znanstvenika ekonomista s ovih prostora). Cijelo je

²⁰ U nizu od pet knjiga koje je Joseph Stiglitz objavio od 1997. do 2002. posebno spominjem nedavno objavljenu knjigu "Globalization and its Discontents, W.W. Norton and Co.Inc., New York 2002.

²¹ Milan Mesarić: Nobelovac Joseph Stiglitz: Kritika "tržišnog fundamentalizma" globalizacije i politike Međunarodnog monetarnog fonda, *Ekonomski pregled* br.11-12. Zagreb. 2002. str. 1151-1182.

predavanje išlo u smjeru da bi model samoupravljanja morala podržati ukupna europska socijaldemokracija. To je model koji bi uz pretpostavku pluralističkog povezivanja sa društvom blagostanja, mogao postati bolja osnovica društvenog razvitka nego bilo kojeg drugog dosad poznatoga modela.

Bevan je i za vrijeme predavanja i poslije u razgovoru s nama objašnjavao da bi takav model mnogo bolje, s obzirom na razinu razvitka i demokratsku tranziciju, mogao funkcionirati u Britaniji, nego tamo gdje je nastao tj. u bivšoj Jugoslaviji. U godinama poslije imao sam prilike čuti takve i slične prosudbe na mnogim skupovima o temi komparativnih studija u Europi, SAD, Kanadi, Rusiji i Japanu. Jedan od izraza takvog znanstvenog i političkog zanimanja suvremenog svijeta za model samoupravljanja jest i sama činjenica da je Branko Horvat već neslužbeno bio proglašen dobitnikom Nobelove nagrade za djelo "Politička ekonomija socijalizma", kojeg je osnovna poruka bila da samo samoupravni socijalizam zaslužuje takav naslov. Osobno sam tim povodom, dan prije pretpostavljenog službenog proglašenja, kao direktor Ekonomskog instituta, Zagreb, dao, opsežan televizijski intervju za agenciju Assosiated Press. To veliko zanimanje za model smoupravljanja imao sam prilike u mnogim godinama doživljavati na međunarodnome planu u brojnim prigodama i kontaktima koje sam imao kao dugogodišnji direktor Ekonomskog instituta, Zagreb i kao predsjednik Saveznog ekonomskog savjeta i posebno kao predsjednik Zajedničkog (jugoslavensko-američkog) savjeta koji je koordinirao rad Centra za komparativne studije Državnog sveučilišta Floride, Tallahassee. Takvo veliko znanstveno i političko zanimanje za model samoupravljanja može se objašnjavati dvojako. Na međunarodnoj političkoj sceni postajalo je sve jasnije da razvitak modela samoupravnog socijalizma i njegov utjecaj na zemlje nesvrstanog svijeta, predstavlja veliku snagu u ubrzavanju kraha boljševičke opcije.²² Osobno sam to doživio na dva velika međunarodna skupa. Prvi se odnosi na Generalnu konferenciju UNIDA, na početku godine 1981. u New Delhiu, gdje je valjalo odlučiti o opraštanju 35 milijardi USD dugova najsiromašnijim zemljama svijeta.²³ Na toj sam se Konferenciji pojavio neformalno kao čovjek koji o tome nosi poruke Tita koji je već bio u bolesničkoj postelji. Na velikom prijemu koji je tim povodom organizirala indijska Vlada govorili su mi najistaknutiji političari te zemlje da bi Tito (zahvaljujući dostignućima pokreta nesvrstanih i modela samoupravnog socijalizma) mogao biti konkurent svakom indiskom političaru.

Drugi je primjer veliki znanstveni skup koji su na svršetku osamdesetih organizirali u Boloniji talijanski komunisti, a na koji su pozvali i Slovence i Hrvate.

²² U tome je kontekstu zanimljivo pogledati autorov rad "Opća kriza socijalizma, krah boljševičke opcije i razvoj modela tržišne demokracije", *Ekonomski pregled* br. 1-2-3, Zagreb, 1990. str. 3-24.

²³ Vođa naše delegacije bio je Rikard Štajner, istaknuti znanstvenik (znanstveni savjetnik Ekonomskog instituta, Zagreb u mirovini), političar i diplomat.

Istaknuti znanstvenici s talijanske strane prosuđivali su da su model samoupravnog socijalizma i njegovi utjecaji uvelike pridonijeli stabilnosti mira u svijetu i za oko pola stoljeća ubrzali krah boljševičke opcije. Imajući sve te i brojne druge činjenice u vidu, i osobno sam u raznim prigodama spominjao da su događanja (ekonomska, politička i znanstvena) na ovim prostorima ubrzala krah boljševičke opcije i rušenje berlinskoga zida. O toj se temi vodila diskusija na već spomenutoj večeri u kući akademika Bogomolova u uskom krugu znanstvenika veterana reforme, u Moskvi na svršetku godine 2000. U tome kontekstu valja još jednom spomenuti i riječi Georgea Shultza na prvoj međunarodnoj konferenciji o tranziciji i privatizaciji (The Hoover Institution, SAD lipanj 1991.) Rekao je da nas nikada nisu ni ubrajali u tu realsocijalistički svijet i da smo uspjeli razviti takav model koji zapravo znači kapitalizam bez kapitalista, jer su radnici u isto vrijeme i proizvođači i upravljači kvazivlasnici. Uz pretpostavku mirnog razdruživanja, rekao je, i dalje ćemo ostati na čelu kolone.

Svi oni koji su se bavili problemima reforme u prvi su plan isticali problem realnog socijalizma, i to zato što su reforme u modelu samoupravnog socijalizma otišle daleko naprijed. Nešto su veću pozornost tome posvećivali spomenuti projekti Bečkog instituta, i to posebno na osnovi redova koji su bili priređeni u Ekonomskom institutu, Zagreb.

U okviru tih napora razvijale su se teorijske i koncepcijske pretpostavke za pluralizaciju modela samoupravnog socijalizma. Tome je pridonijela i višegodišnja diskusija između "Profitaša" i "dohodaša". Ta je diskusija završena, moglo bi se reći konsensusom, o ravnotežnom dohotku koji je davao pretpostavke i za kapital - odnos i kapital - funkciju.²⁴

Nastavljajući ovaj rad u okviru aktivnosti projekata Bečkog instituta i posebno u okviru skupine znanstvenika koja je na čelu sa Kirom Gligorovim djelovala u vrijeme Vlade Ante Markovića, učinio sam pokušaj izrade koncepta grubog zaokruživanja pluralizacije modela samoupravnog socijalizma. To sam razradio u knjizi "Ekonomska kriza i reforma socijalizma" koja je u sažetku dana i u engleskoj i u ruskoj verziji.²⁵ Prvo nešto detaljnije reagiranje na ovu knjigu dobio sam od Johna P. Hardta znanstvenika iz Kongresne biblioteke Washington i člana Međunarodnog borda koji je koordinirao radom spomenutih projekata Bečkog instituta. Njegova je veoma angažirana kritika išla u smjeru da je to dobra polazna osnovica za razvitak i pluralizaciju modela samoupravnog socijalizma. Eksplozija balkanskog nacionalizma, nažalost, učinila je svoje i sve su te činjenice došle, ne

²⁴ Podrobnije o tome u autorovoj knjizi: "Ekonomska stabilizacija i ekonomska kriza", Globus, Zagreb i Ekonomski institut, Zagreb 1986.

²⁵ Podrobnije informacije mogu se dobiti iz autorove knjige: "Ekonomska kriza i reforma socijalizma", Globus, zagreb, Ekonomski institut, Zagreb, 1989.

u drugi, nego u dvanaesti plan. U novije je vrijeme Josip Županov u svojoj knjizi "Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma" dao neke ocjene nalik onima već iznesenima. Svojevrsna pluralizacija modela samoupravnog socijalizma bila je najbliža svojoj realizaciji u vrijeme vlade Ante Markovića, ali je eksplozija balkanskog nacionalizma to onemogućila.²⁶

Pluralizacija modela samoupravnog socijalizma mogla je biti jedna od osnovica za rješavanje problema kontroverzi tržišta i demokracije koje se u suvremenome svijetu sve više zaoštavaju. Sekularni trendovi - da bogati postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji nastavljaju se.²⁷ U okviru postojećih globalizacijskih trendova europski integracijski procesi nude nešto bolja rješenja od onih koja su na raspolaganju velikom dijelu ostatka svijeta. Problemi rješavanja, ili barem ublaživanja siromaštva i traženja modela održivog ekonomskog socijalnog i ekološkog razvitka sve su akutniji. Zanimljivo je da se u novije vrijeme u znanstvenom svijetu počelo posvećivati nešto više pažnje ovim problemima, pored ostaloga, i u svijetlu povijesne retrospektive i kritičkih prosudbi modela samoupravnog socijalizma. U tome je kontekstu posebno zanimljiva nedavno objavljena knjiga David L. Prychitko: "Markets, Planning and Democracy". U toj se knjigi, uz brojne druge, spominju i naši autori Županov, Vranicki, Vojnić i posebno Horvat.²⁸

Bilo kako bilo, problemi traženja modela svekolikog održivog razvitka (posebno u svjetlu sve akutnijeg ispoljavanja kontroverzi tržištu i demokracije) postaju sve urgentniji. Na našim je znanstvenicima da u traženju mogućih rješenja podsjećaju i na zasad izgubljene mogućnosti, koje su se mogle primijeniti na osnovi pluralizacije modela samoupravnog socijalizma. Osim naših autora (posebno Branka Horvata), u svijetu na tome radi i čitav niz nama manje ili više poznatih autora.

Možda bi bilo svrsishodno pokušati te napore koordinirati u okviru jednog međunarodnog projekta. Ako je eksplozija balkanskog nacionalizma onemogućila model samoupravnog socijalizma pluralizma u vrijeme kraha boljševičke opcije i rušenja berlinskoga zida, inicijative znanstvenika, posebno s ovih naših prostora, morale bi omogućiti da se ta iskustva bolje vrednuju u budućnosti.

Na kraju valja ipak spomenuti još nešto što je, osim eksplozije balkanskog nacionalizma, pridonijelo da se prednosti i iskustva samoupravnog socijalizma relativno brzo zaborave i stave u drugi plan. To je činjenica da je najveća zemlja re-

²⁶ Josip Županov: "Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma", Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002. str. 27-52.

²⁷ World Development Report 2000/2002. Attacking Poverty, The World Bank, Washington 2000. Branko Milanović and Shlomo Yitzhaki: Decomposing World Income Distribution: Does the World Have a Middle Class? Income and Wealth, series 48, number 2, June 2002.

²⁸ David L. Prychitko: Markets, Planning and Democracy, - Essays after the Collapse of Communism, New Thinking in Political Economy, Edward Elger, Northampton, MA, USA. 2002.

alnog socijalizma, i pored veoma reformski orijentiranih znanstvenika i ekonomske znanosti, do kraja zadržala (u sferi gospodarstva) centralističko-planski karakter. To se dogodilo i unatoč veoma reformski raspoloženim nekim najistaknutijim političarima, posebno se to odnosi na Hruščova i Gorbačova.

Na osnovi dogovora Tita i Hruščova osobno sam u mjesecu listopadu godine 1962. sudjelovao kao gost Ekonomskog instituta Akademije znanosti SSSR u pripremi dokumenta za poznati tzv. novembarski plenum na kome su morale biti donesene odluke o početku uvođenja tržišta, decentraliziranog odlučivanja i samoupravljanja. Hruščov je na tome Plenumu dobio takav otpor da je to bio početak njegovog odlaska s političke scene, što je uslijedilo dvije godine poslije, tj. godine 1964.

Prije dvije godine rekao mi je akademik Bogomolov (na već spomenutoj večeri) da je u dvije iduće godine bilo još dva pokušaja koji nisu uspjeli. Tako je gospodarstvo SSSR ostalo centralističko plansko do kraja. Bilo je i ostalo pitanje: zašto se Gorbačov toliko bojao tržišnih reformi i iako je duh perestrojke bio pluralistički? Osobno sam (ponovno spominjem) slušao dramatične apele njegovih glavnih savjetnika Bogomolova i Agan begijana (lipnja 1990. u Moskvi) da se može započeti s uvođenjem tržišta. To nije učinjeno onda ali je po intencijama MMF-a šok terapija uslijedila dvije godine poslije s poraznim posljedicama. I premda nije uobičajeno u znanosti govoriti što bi bilo kad bi bilo, ipak se s dosta osnova može spomenuti jedna, ako ne konstatacija, onda barem pretpostavka. Naime, čini se dopuštenim pretpostaviti da bi uz nešto dosljednije ostvarivanje Hruščovljeve i Gorbačovljeve reforme ukupna tranzicijska (ili restauratorska) kretanja bila provedena na drugačijoj osnovi.

No to je, razumije se, samo pretpostavka.

Gdje je Hrvatska?

Hrvatska je na početku tranzicije za svoje djelotvorno ostvarivanje imala iste preduvjete kao i Slovenija. Znanstvene osnove za početak tranzicije priredila im je ista grupa znanstvenika. To je poznata grupa na čelu s Kirom Gligorovim u vrijeme vlade Ante Markovića. Još konkretnije razrade pripremila je grupa ekonomista (da spomenem samo urednike dviju studija Stjepana Zdunića i Božu Marendića) okupljenih oko Ekonomskog instituta, Zagreb. No, usprkos zajedničkim startnim osnovama Hrvatska se, na početku novoga stoljeća našla u veoma neprijatnoj situaciji. Slovenija se neupitno i van konkurencije našla na čelnoj poziciji zemalja koje su primljene u Europsku uniju, granica koje se našla u predgrađu Zagreba. Hrvatska će međutim, za prijelaz te granice morati čekati još niz godina. To se u

najboljem slučaju, zahvaljujući pozitivnim pomacima koji su uslijedili u posljednje vrijeme, može dogoditi godine 2007.

Uzroke tako slabih performansi Hrvatske mora (osim nametnutog rata) tražiti u tri sloja djelovanja.

Prvi je stvaranje (već na samom početku tranzicije) takvog političkog ozračja koje je bilo neprihvatljivo za međunarodnu zajednicu, zbog čega je Hrvatska trpjela manje ili više tihe sankcije i političku izolaciju.

Drugi se sloj uzroka odnosi na greške ukupne politike, posebno prema B i H. Treći sloj odnosi se na greške ekonomske politike, posebno na tajkunsku privatizaciju i pogrešnu razinu stabilizacije. Zbog tih je uzroka Hrvatska u devedesetima došla u tešku, ne samo gospodarsku nego i moralnu i socijalnu krizu. U hrvatskome gospodarstvu nije se ostvarivala tranzicija na osnovi svekolikog restrukturiranja i na toj osnovi povećavanja gospodarske djelotvornosti, akumulativnosti i profitabilnosti, nego je uslijedilo nešto dijametralno oprečno. Umjesto restrukturiranja, uslijedili su procesi destruiranja gušenja i gašenja brojnih poduzeća s posljedicom masovnih stečajeva i naglog povećavanja broja nezaposlenih i sve izraženijeg fenomena nelikvidnosti i deindustrijalizacije.

Industrijska se proizvodnja gotovo prepolovila a deficiti u trgovinskoj bilanci od godine do godine postojali su sve veći. Deindustrijalizacija je bila neizbježna. Ekonomska je politika pomiješala ciljeve i uvjete razvitka. Privatizacija se ostvarivala na tajkunskim osnovama, i to tako kao da je cilj mehanička promjena vlasnika (i to po kriterijima političke podobnosti) a ne povećavanje ekonomske efikasnosti. Politika stabilizacije ostvarivala se tako kao da makroekonomska stabilnost nije uvjet, nego cilj. Dogodilo se, dakle, sve ono što se (slijedom upozorenja nobelovca Josepha Stiglitz) moralo dogoditi na osnovi nekritičke primjene ekonomskog neoliberalizma. Pojavile su se teške deformacije u makroekonomskom i makropolitikom okruženju.

One se odnose i na organizirani kriminal i mafiokraciju, i na funkciju pravne države i vladavinu prava, i na djelovanje sudstva, i na funkciju socijalne države i ostvarivanja načela socijalne pravde. Istraživanja Svjetske banke pokazala su da Hrvatska pripada državama sa najvećim socijalnim razlikama.²⁹ Sintetički izraz svih deformacija (posebno onih koje su povezane s tajkunskom privatizacijom i pogrešnom razinom stabilizacije) dominacija je takvog modela privređivanja koji se zasniva na razvitku trgovine i na ekspanziji uvoza, umjesto na razvijanju proizvodnje i ekspanziji izvoza. Sve u svemu, u uvjetima u kojima je ekonomija potpuno prepuštena nekritičnoj primjeni ekonomskog neoliberalizma, zavladao je slijedom ekonomske logike divlji kapitalizam i tržišni fundamentalizam. Drastično

²⁹ Grupa autora: Croatia, Economic Vulnerability and Welfare Study, Document of the World Bank, June, 2000. str. V.

su se počeli manifestirati pojavni oblici prvobitne akumulacije, gdje su "ovce pojele ljude". Najgore od svega je to što su se tako teške devijacije dogodile u Hrvatskoj koja je kao i Slovenija, zahvaljujući startnoj osnovi samoupravljanja, imala sve preduvjete za ostvarivanje kakvog takvog društva blagostanja. Jer ako se igdje u osnove privatizacije morala ugraditi (ili bolje reći uvažiti) činjenica, koju je na prvoj međunarodnoj konferenciji o tranziciji spomenuo George Shultz, rekavši da smo već izgradili kapitalizam bez kapitalista, jer su naši radnici bili i proizvođači i upravljači i kvazivlasnici, to je onda valjalo ugraditi i uvažiti u Hrvatskoj.

Na prvom opatijskom savjetovanju ekonomista, koje je poslije demokratskih promjena održano u studenome godine 2000. u Opatiji rekao sam da se nova Vlada lijevoga centra, zbog kumuliranih grešaka u tijeku devedesetih, našla u poziciji svojevrsnog zatočenika koji veoma teško može pronalazi putove izlaza. Na istome savjetovanju u studenome prošle (2002.) godine ponovio sam sličnu ocjenu, ali s time da su neki izlazi ipak nađeni i neki pomaci učinjeni.³⁰ To se posebno odnosi na nešto aktivniju ukupnu i posebno investicijsku politiku, na pokušaje svekolikog restrukturiranja, na prijelom u trendu povećavanja nezaposlenosti, na svladavanje problema nelikvidnosti, na ostvarivanje prosječne stope rasta BDP veće od 4%, na nešto djelotvorniju monetarnu i fiskalnu politiku, na podizanje kvalitete razvitka, posebno u malim i srednjim poduzećima gdje se zapažaju i pojave smanjivanja jediničnih troškova rada, na investicije koje su kontinuirano veće od amortizacije, jednako kao i na još neke pozitivne pomake.

No, koalicijska Vlada lijevoga centra nije uspjela ostvariti takvo jedinstvo političke volje i akcije koje je nesumnjivo bilo prijeko potrebno za nešto veće pomake u modelu privređivanja. Kada se radi o tajkunskoj privatizaciji, onda se nešto aktivnija politika ograničavala samo na reviziju pretvorbe, ali zasad bez vidljivih rezultata.

Kada je u pitanju pogrešna razina stabilizacije, onda kao da se taj problem i ne primjećuje. Djelovanjem različitih lobija stvorena je takva atmosfera da se bilo koja diskusija o preapreciranoj kuni tumači kao apel za devalvaciju. Samim time svaka se diskusija o preapreciranoj kuni pokušava apriori skinuti s dnevnoga reda i učiniti besmislenom. No, kada sam upotrijebio formulaciju da ekonomska politika nije imala snage za nešto veće pomake u modelu privređivanja, onda sam imao u vidu da se ipak nešto pokušava ili se barem daju naznake u tome smislu. Sve što se u novije vrijeme događa u poticanju proizvodnje, posebno industrijske, jednako kao i u smjeru poticanja izvoza i ograničivanja ili barem destimuliranja uvoza, doprinos je u smjeru postupnih promjena modela privređivanja. Posljednje mjere HNB u vezi s kreditnim plasmanima mogu također direktno ili indirektno djelovati u tome

³⁰ Vladimir Veselica (ed.et al): *Gospodarska politika Hrvatske, (savjetovanje ekonomista u Opatiji) Hrvatsko društvo ekonomista, Opatija 2000. i 2003.*

smislu. Sve u svemu, jedna od osnovnih zadaća ekonomske politike jest smanjivanje deficita u trgovačkoj bilanci povećavanjem izvoza i smanjivanja uvoza.

A to je neposredno povezano i s reindustrijalizacijom u uvjetima informatičke epohe. Sve su to pretpostavke i za usklađivanje ukupne proizvodnje i potrošnje, i za zaustavljanje trenda vanjskog zaduživanja, i za nastavljanje trenda smanjivanja nezaposlenosti i za ostvarivanje takvih stopa rasta BDP koje će se u većoj mjeri oslanjati na ekspanziju izvoza.

Na koncu valja spomenuti najveći uspjeh koalicijske Vlade lijevoga centra. Taj je uspjeh bitno izmijenjen i poboljšan međunarodni položaj Hrvatske. Kruna je toga uspjeha stvaranje pretpostavki za ubrzano primanje Hrvatske u Europsku uniju. Optimisti vjeruju da bi se to moglo dogoditi godine 2007. I premda osobno nisam nikada gajio iluzije da će samim prijemom u Europsku uniju u nas poteći med i mlijeko, ipak ima dosta osnova za pretpostavku da će se mnogi naši problemi koji nas danas muče i na gospodarskom i na političkom i na socijalnom planu u novom ozračju početi rješavati i odslikavati u nešto boljem svjetlu.

Sudjelovanje na prošlom XIII. svjetskom kongresu ekonomista (Lisabon 9-13.rujna 2001.) koji je bio posvećen proširivanju Europske unije kao i razgovor koji sam osobno, zajedno s hrvatskom delegacijom za vrijeme Kongresa imao s profesorom Romanom Prodijom, predsjednikom Europske komisije, dalo mi je dodatne nade da će priključenje Hrvatske Europskoj uniji imati dobre svekolike učinke. Svoj stav o tome da je za Hrvatsku najbolje da se što prije priključi Europskoj uniji iznio sam javno po prvi puta u radu koji sam godine 1993. priredio na traženje Instituta za društvena istraživanja Ujedinjenih Naroda u Genevi.³¹ Od tada pa do danas nije se dogodilo ništa novo što bi me u tome stavu pokolebalo.

Koalicijska Vlada lijevoga centra mogla bi i morala bi neke karakteristike postojećeg makroekonomskog okruženja koje smo ocjenjivali kao slabosti, a koje se odnose na preuranjenu eurizaciju, na strukturu (kunsku i deviznu) novčane mase, likvidnih sredstava, na strukturu vlasništva bankarskog kompleksa, na konkurentnost i na razinu stabilizacije, pokušati pretvoriti u prednosti za ubrzano priključivanje Europskoj uniji. To doduše nije sasvim jednostavno, ali je moguće.

Gruba slika općeg stanja hrvatskoga gospodarstva može se dobiti na osnovi komparativnih ekonomskih indikatora koji su uzeti iz najnovije studije Bečkoga instituta. (Tablica 2.)

³¹ Dragomir Vojnić: Disparity and Disintegration: the Economic Dimension of Yugoslavia's Demise, u knjizi Payam Akhavan i Robert Howse (ed.et.al.): Yugoslavia, the Former and Future, The United Nations Research Institute for Social Development, Geneva, The Brookings Institution, Washington, 1995. str. 75-111.

Tablica 2.

EUROPSKE ZEMLJE U TRANZICIJI - KOMPARATIVNI EKONOMSKI INDIKATORI

	BDP 2002. Indeks 1990=100	Bruto industrijska proizvodnja Indeks 2002. 1990=100	Proizvodnost rada u industriji Indeks 2002. 1990=100	Stopa inflacije 2002.	Stopa neza- poslenosti ¹⁾ u 2002.	Vanjskotrgo- vinska bilanca u mn EUR 2002.	Tekući račun u bn EUR 2002.	Tekući račun u % BDP 2002.	BDP po stanovniku EUR (p.p.p.) 2002.	BDP po stanovniku EU-15=100 (žasnovano na 2002. ECU)	Indeks tečajne devijacije 2002.
Češka	107.2	94.0	146.8	1.8	7.3	-2416	-3.2	-4.7	14836	63	2.07
Mađarska	115.6	160.9	255.3	5.3	5.8	-3600	-3.4	-5.4	12615	53	1.92
Poljska	146.4	174.0	263.6	1.9	20.0	-15100	-6.7	-3.6	9805	42	1.90
Slovačka	111.6	105.8	139.3	3.3	19.0	-2263	-1.9	-8.2	12382	53	2.69
Slovenija	127.4	94.5	178.5	7.5	6.4	-540	0.4	1.7	17159	73	1.53
Bugarska	87.9	62.2	142.6	5.8	17.8	-2200	-0.7	-4.1	7645	32	3.62
Rumunjska	92.3	70.3	154.0	22.5	9.0	-4600	-1.8	-4.0	5980	25	2.82
Hrvatska	92.9	71.7	168.8	2.2	15.2	-6134	-1.1	-5.0	9228	39	1.74
Rusija	72.4	62.2	94.2	16.0	7.8	49123	31.7	9.1	7000	30	2.75
Ukrajina	49.1	70.1	124.2	0.8	9.8	900	2.3	5.7	4528	19	5.08

Napomene: 1) Po definiciji LFS.

Izvor: WIW baze podataka, uključujući nacionalne statistike, predviđanje: WIW. Ova je tablica konstruirana na osnovi studije: Leon Podkaminer et al.: Transition Countries Resist Global Slowdown: Productivity Effects of Appreciation, Research Reports No. 293, February 2003.

Umjesto zaključnih razmatranja

Ekonomija i politika tranzicije ostvarivala se na osnovama bitno različitim od onih koje su neki teoretičari reforme i tranzicije očekivali.

Eksplוזija balkanskog nacionalizma onemogućila je korištenje pozitivnih iskustava i objektivno postojećih mogućnosti pluralizacije modela samoupravnog socijalizma. Taj kompleks problema zahtijeva dalja multidisciplinarna istraživanja.

U većini zemalja u tranziciji umjesto očekivanoga društva blagostanja, na osnovi nekritične primjene ekonomskog neoliberalizma, razvio se takav gospodarski, socijalni i politički sustav koji nema ničeg zajedničkoga sa spomenutim željama i očekivanjima. Umjesto društva blagostanja, u tim se zemljama razvio takav sustav koji podsjeća na prvobitnu akumulaciju, kada su "ovce pojele ljude" i koji su mnogi suvremeni kritičari pojave ekonomskog neoliberalizma u zemljama u tranziciji nazvali divljim kapitalizmom i tržišnim fundamentalizmom. Osnovne zadaće ekonomije i politike tranzicije u većini tih zemalja nisu se ostvarile. To se posebno odnosi na povećanje gospodarske djelotvornosti.

Povećanje političke demokratičnosti ostvarilo se po kriteriju da je svaki politički pluralizam bolji od političkog monizma. Povećanje ljudskih prava i sloboda u većini zemalja u tranziciji veoma je upitno. To se posebno odnosi na socijalna prava i na ostvarivanje načela socijalne pravde. Građani većine zemalja u tranziciji doživjeli su šok drastičnog socijalnog raslojavanja u smislu enormno bogate manjine i osiromašene većine. U toj pojavi prednjače Rusija i Hrvatska. Nešto manje diskrepance između očekivanja i ostvarenja ostvarile su samo središnje europske zemlje, osim Hrvatske. Najmanji rasponi između očekivanoga i ostvarenoga dogodili su se u Sloveniji, gdje se može govoriti o razvitku svojevrsnog društva blagostanja. Hrvatska je imala iste ili slične preduvjete kao i Slovenija, ali ih nije iskoristila. To se nije dogodilo samo zbog nametnutoga rata, nego i zbog grešaka ekonomske i ukupne politike. Na početku novoga stoljeća nova je Vlada lijevoga centra počela ostvarivati određene pomake u makroekonomskom i makropolitikom okruženju i u razvojnoj politici.

Najveći uspjeh Vlade lijevoga centra svestrana je podrška međunarodne zajednice za ubrzano uključivanje Hrvatske u Europsku uniju. Optimistička je prosudba da bi se to moglo dogoditi već u godini 2007.

Romano Prodi u razgovoru s hrvatskom delegacijom na XIII. svjetskom kongresu ekonomista mjeseca rujna prošle 2002. godine u Lisabonu dao je na znanje da bi se ubrzanje primanja Hrvatske u Europsku uniju moglo ostvariti. Ima mnogo osnova za pretpostavke da bi se mnogi gospodarski i politički problemi i s njima povezana proturječja, koja karakteriziraju ukupnu hrvatsku političku scenu, u novom ozračju Europske unije počeli rješavati nešto brže i djelotvornije.

LITERATURA

1. Akhavan, P.; Howse, R. (eds. et al.) Yugoslavia, the Former and Fututre. The Brookings Institution Washington and the United Nations Research Institute for Social Development/Geneva, 1995.
2. Baletić, Zvonimir (ea. et al.): Hrvatsko gospodarstvo u tranziciji (Croatian Economy in Transition), Ekonomski institut, Zagreb, 1999.
3. Bendeković, Jadranko: Privatization in Croatia, Ekonomski pregled, No. 1-2. 2000.
4. Bogomolov Oleg T. (ed. et. al.); Post Socialist Countries in the Globalising World, Russian Academy of Science - Institute for Internacionele Economic and Political Studies, Moskva, 2001.
5. David L. Prychitko: Markets, Planning and Democracy, New Thinking in Political Economy, Edward Elgar, Northampton, MA, USA, 2002.
6. Družić Gordan, Družić Ivo (ed. et al.): Perestrojka privrednog mehanizma u SSSR-u i karakteristike promjena u privrednom sistemu SFRJ, JAZU, Zagreb, 1998.
7. Horvat Branko: The Political Economy of Socialism: A Marxist Social Theory, Armonk, MY, M.E. Sharpe, 1982.
8. Goić, Srećko (ed. et al.): The Third International Conference "Enterprise in Transition", University of Split, Faculty of Economics, Split, 1999.
9. Kolodko, Grzegorw w.: Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant... TRANSITION, Volume 9, No 3. June 1998. WorId Bank, Washington, DC.
10. Kolodko, Grzegor w.: Globalizacija i catching-up: od recesije do rasta u tranzicijskim gospodarstvima, Ekonornist, No.7. -8 Zagreb, 2000.
11. Macesich, George, International Monetary Fund: A New Role, Ekonomski pregled, No. 1-2, 2000.
12. Marendić, Božo: (ed.et al.): Konceptija i strategija ekonomskog razvitka Republike Hrvatske u publikaciji Privredna kretanja i ekonomska politika, No. 10. Narodna banka Hrvatske i Ekonomski institut, Zagreb, 1992.
13. Mesarić, Milan: Nobelovac Joseph Stiglitz: Kritika "tržišnog fundamentalizma" globalizacije, politike Međunarodnog monetarnog fonda, Ekonomski pregled br. 11-12, Zagreb 2062.
14. Nikić, Gorazd: Lice i naličje niske inflacije i stabilnog tečaja - slika Doriana Graya, Privredni vjesnik, No, 3120, Zagreb 1999.
15. Rohatinski, Željko (ed.et al.): Croatian Economic Survey, Institute of Economics, Zagreb, National Bank of Croatia Zagreb, 1993, 1994. and 1995.

16. Saunders, Christopher, T. (ed. et al.): *Economics and Politics of Transition*, MacMillan, London, 1992.
17. Saunders, Christopher, T. (ed. et al.): *Eastern Europe in Crisis and the Way Out*, MacMillan, London, 1995.
18. Saunders, Christopher T. (ed. et al.): *The Role of Competition in Economic Transition*, MacMillan, London, 1993.
19. Santini Guste (ed. et al.): *Hrvatska gospodarska kriza i pravac zaokreta iz recesije u ekonomski razvoj*, *Ekonomija/Economics*, godina 8, br. t. RIFIN, Zagreb, svibanj 2001.
20. Sirotković, Jakov (ed. et al.): *Uvjeti i izgledi ekonomskog razvoja Hrvatske početkom 21. stoljeća*, HAZU, Zagreb, 2000.
21. Stiglitz, Joseph: *Beyond the Washington Consensus* TRANSITION, Volume 9, No. 3. June 1998. World Bank, Washington DC.
22. Stiglitz, Joseph: *Globalization and its Discontents*, W.W. Norton and Co., New York, 2002.
23. Teodorović, Ivan: *Industrijska politika u nemirnim uvjetima (Industrial Policy in Turbulent Conditions)*, *Ekonomski pregled*, No. 1-2, 2000.
24. Veselica, Vladimir (ed. et al.): *Gospodarska politika Hrvatske*. Inženjerski biro, Zagreb, 1998-2002.
25. Veselica, Vladimir i Vojnić, Dragomir: *Misli i pogledi o razvitku Hrvatske*, HAZU i Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb 1999.
26. Vojnić, Dragomir: *Ekonomija i politika tranzicije (Economics and Politics of Transition)*, *Ekonomski institut*, Zagreb, 1993.
27. Zdunić, Stjepan (ed. et al.): *Privatizacija u politici gospodarskog razvitka Hrvatske*, *Ekonomski institut*, Zagreb, 1991.
28. Zdunić Stjepan: *Kritična mjesta strukturne i stabilizacijske politike*, (Santini Guste, Sirotković Jakov, Družić Gordan ed. et al.): *Polazišta za strategiju ekonomskog razvoja Hrvatske početkom 21. stoljeća*, HAZU i RIFINI *Ekonomija/Economics*, Zagreb. lipanj 2002.
29. Županov, Josip: *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*, *Hrvatska sveučilišna naklada* 2002.
30. Young Alan, Teodorović Ivan, Koveos Peter (ed. et al.): *Economies in Transition, Conception Status and Prospects*, World Scientific, London, 2002.

ECONOMICS AND POLITICS OF TRANSITION IN THEORY AND PRACTICE – WHERE IS CROATIA?

Summary

In countries in transition, the transition unfortunately started in the atmosphere of the welfare society reform and domination of economic neoliberalism. This is one of the main reasons why transition achievements differ very much from those which theoreticians (better to say visionaries) of the reform and economics and politics of transition, expected. Instead of gradual development of welfare society, in the majority of countries in transition developed the society with essentially different characteristics. These characteristics refer to all what is denominated as “wild capitalism and market fundamentalism”. So far, the more expressive increase of economic efficiency, earning capacity and profitability, have not been achieved in majority of countries. The increase of political democratism has been achieved by criterion that every political pluralism is better than political monism. The increase of human rights and freedoms failed the most in social rights and social justice. The majority of countries suffered the shock because of drastic increase of social differences. Russia and Croatia take the initiative in this. This is shown in researches of the World Bank in the middle of the ninetieth of the last century and at the beginning of this century. Majority of population, especially in Russia, prefers past economic system. The model of self-managed socialism, according to some scientists (John Hardt and Josip Županov) during the Ante Marković’s government, was the closest to success based on general pluralization. The explosion of the Balkan nationalism prevented that. The best transitional results achieved the countries which resisted successfully the non-critical doctrine of economic neoliberalism. These are Central European countries which are becoming (except Croatia) the members of the European Union. The best results achieved Slovenia which develops a kind of welfare society, and the worst Croatia which should strongly fight to pass the border of the European Union in 2007.